

ЈЕДАН СТОЧАРСКИ ОБИЧАЈ У ОКОЛИНИ БЕОГРАДА

Вађење живе ватре и њена примена као превентивног и чистиличког средства врло је старог порекла и позната је многим народима, особито сточарима. И код нас се вађење живе ватре у прошлости вршило широм земље, али у многим крајевима већ је пало у заборав: негде се само опомињу да је било вађења ватре, док се у неким планинско-сточарским рејонима Копачника вадила још пре неколико година. Забележено је да се у селу Шанац, код Крушевца, 1953 године одржавала „Воловска богомоља“.¹

Проблем живе ватре интересовао је многе стручњаке па у стручној литератури има помена на више места. Сима Тројановић у расправи „Ватра у обичајима и животу српског народа“² говори о живој ватри на више од стотину страница и износи о томе обилату грађу. Ипак, жива ватра је остала још увек интересантна тема и проблем о којем није све речено.

Одржавање светковина са живом ватром периодично је или повремено,³ то јест вади се увек у одређено време, обично на неки празник, или се вади само онда кад се укаже потреба за њом. Најобичнији и највише примењиван начин за добијање живе ватре је трењем два сува дрвета.⁴ Врста дрвета за добијање ватре није свуда иста. Трењем дрвета о дрво није ни мало лако добити ватру, зато су се људи довијали да себи олакшају и убрзају овај посао, па су за-

то понекад правили читаве механизме.⁵ Осим на поменути начин, жива ватра се може добити још кресањем камена о камен, ударањем чекића по хладном гвожђу на наковњу, то је такозвани „гвоздени огањ“, затим пропуштањем сунчевих зракова кроз стакло и, најзад, дрво које запали гром сматра се да гори живом ватром.⁶ Ватра која се не добија трењем дрвета о дрво мисли се да нема јачу чистилачку и лековиту моћ.

Порекло обичаја са живом ватром треба тражити у давној прошлости људског рода. Захваљујући значају ватре за опстанак и живот људи, као и њеној за примитивног човека необјашњивој моћи, „надприродног“, „божанског“ порекла и изолованости наших крајева за време турске владавине, обичаји ове врсте могли су се одржати до нашег времена и код наших народа. Црква је у Средњем веку прогонила овај обичај као незнабожачко сујеверје.⁷ Видећи да га не може искоренити она га је почела да толерише, а православна црква, односно свештеници, и сами су учествовали у обреду који је као и све мађијске радње имао своје неписане одредбе.

Под којим условима, кад и ко може да „вади“ — „извија“ живу ватру, било је тачно одређено и тога се морало строго придржавати, ако се желео постићи успех. Обред је временом губио поједине елементе, одредбе су бивале све лабилније, док се најзад није сам обичај занемарио и престао одржавати.

¹ Политика, 18 јануар 1954 година.

² Сима Тројановић, Ватра у животу и обичајима српског народа, Српски етнографски зборник XLV, Београд 1930.

³ Ц. Ц. Фрезер, Златна грана, Београд 1937, 754; Сима Тројановић, наведено дело, 55.

⁴ Ц. Ц. Фрезер, наведено дело, 755; С. Тројановић, наведено дело, 55.

⁵ С. Тројановић, наведено дело, 58 и даље.

⁶ Исто, 107 и даље.

⁷ Ц. Ц. Фрезер, наведено дело, 755.

Обичај који се овде описује састоји се од прокопавања омањег тунела кроз неки брежуљак; вађења живе ватре; паљења ватри живом ватром на левој и десној страни излаза из тунела; протеривања стоке кроз прокопани тунел и најзад „гарења“ стоке која се проводи неким опаљеним предметом, обично дрветом. Ови елементи имали су одређену улогу. Ватра својом снагом треба да очисти од болести, а пролажење кроз прокоп симболично претставља поновно рађање.

Пошто је Сима Тројановић у поменутој расправи овај обичај доста детаљно описао за многе крајеве наше земље у којима живе Срби а такође и код неких народа у разним крајевима света није потребно овде износити више детаља јер смо се углавном упознали са садржином самог обреда. Ипак, неопходно је да се ближе упознамо преко писаних података и усмених саопштења како се овај обичај одржавао у околини Београда у прошлости, јер без тога не бисмо могли разумети каснија излагања.

На месту „Градиште“, између села Миријева и Сланаца, пише А. В. Богић, да је прокопан један брежуљак кроз који се протерују говеда када су болесна. Даље он пише да се жива ватра добијала помоћу три комада липовог дрвета. Два се поставе вертикално, а треће се углави попречно између њих, при врху, преко којег се једанпут омота кајиш, два човека држе вертикално постављена дрвета, а друга двојица, кад је све спремно, вуку кајиш час на једну час на другу страну и тако трећем помоћу трећег комада дрвета изазивају топлоту и најзад варнице. Пети учесник држи припремљен труд и чека да ухвати ватру. После тога се од исте липовине наложи по једна ватра с леве и десне стране на излазу прокопа, а између којих се касније протерују говеда. Затим „двојица првијех људи узму жешљу“, запале је и свако говече један с једне, други с

друге стране по мало удари. „И кад се овако учини, кажу да болест на говедима престане. Казују још да живу ватру не може водити сваки човек, него само они, које село изабере као чисте, тојест часне и поштене људе“.⁸

У *Босанској вили* за хиљаду осамсто деведесет пету годину налази се кратко саопштење да се у Кнежевцу код Београда вади жива ватра „трећем дрвета од дрво“.⁹

За Миријево и села око Београда Сима Тројановић каже да знају за живу ватру и да су се њоме користили. Пише да се жива ватра могла водити само под условом да су све остале ватре у селу погашене а да су је вадиле брат и сестра, или близанци. Стока се прогони кроз прокоп са запада на исток. Даље се обичај обављао на сличан начин како је забележио А. В. Богић. По завршетку обреда свако понесе по угарак са живе ватре којим заложу нову ватру на домаћем огњишту.¹⁰ Миријевци причају да је једне године деветог понедеоника по Божићу завладала „морија“ међу стоком и да су тада девет понедеоника „чинили молитву и вадиле живу ватру“.¹¹ И у Белом Потоку обичај се изводио на сличан начин, само су тамо ватру вадиле два имењака, обично нежењена.¹²

У Кумодражу је по казивању двеју сељанки хиљаду деветстотина пете године ударила гушобоља у народ, многи су тада, веле, и помрли од те болести. Онда су се одлучили и ископали „провлак“ и пролазили да би се отресли болести. Провлак за људе био је код „Старе мијане“, а место где се проводила стока данас се назива „провлак“. Сваке године од поменуте епидемије хиљаду деветсто пете године, у среду пре празника Младенаца пролазили су људи кроз прокоп са живом ватром, а у среду после Младенаца протеривала се стока, и ситна и крупна. Обичај се држао све до хиљаду деветсто четрдесет прве године.

⁸ А. В. Богић, *Опис Врачарског среза, Гласник србског ученог друштва*, II св. XIX, Београд 1886, 139—140.

⁹ Д. Глигорић, *Жива ватра, Босанска вила*, 1895, 58.

¹⁰ С. Тројановић, *наведено дело*, 66.

¹¹ Архив рукописне грађе бр. 27 Етнографског музеја у Београду, забелешке средила Персида Томић.

¹² С. Тројановић, *наведено дело*, 65.

Сл. 1 — Протеривање стоке кроз тунел као превентивна мера од зараза, или „волowska бo-гoмoљa“. Фотографија својина Етнографског музеја у Београду

На месту званом „Саставци“, код села Рушња, била су два „провлака“, један за стоку и други за људе. Тамо се стока прогонила на Лазареву суботу, а на Цвети пре сунца провлачили су се људи и после тога журили на причест у манастир Раковицу.

У Ришњу у време тешких епидемија народ је „пролазио“ кроз живу ватру. Тако се мађиским путем желело очистити од болести слично као у Кумодражу и другим селима.

Из ово неколико примера види се да је овај обичај у околини Београда био доста честа појава и да се обред у већини села, судећи по ономе што је записано, одржавао на сличан начин. Разлике су биле само у неким детаљима, али не тако значајним. Из изложеног се може запазити и то да се не помињу сва села око Београда.

Пре него укажемо на неке разлоге одржавања овог обичаја у неким сели-

ма, односно његовог неодржавања интересантно је како је изгледао у Великом Мокром Лугу до хиљаду деветстотина четрдесет седме године када је колико знамо, последњи пут одржан у непосредној околини Београда.

У Великом Мокром Лугу одржавао се овој прастари, прехришћански обред за заштиту стоке и људи, познат под именом „протињачка“.¹³ Група стручњака из Етнографског музеја у Београду присуствовала је у Великом Мокром Лугу овом обреду хиљаду деветстотина четрдесет седме године и тада су запажене и забележене неке појединости.¹⁴ Свакако да је одржавање једног оваквог обичаја у близини Београда још хиљаду деветсто четрдесет седме године инте-

¹³ „Протињачка“: омањи тунел прокопан кроз брежуљак, а кроз који може да прође говече.

¹⁴ Архив рукописне грађе бр. 27.

ресантно. Стога се надамо да ће и овај прилог бити од користи за студије о овом проблему или обичајима уопште с обзиром на територију, време и услове под којима је одржан.

У Великом Мокром Лугу сваке године на дан сеоске славе, Трнове Петке осмог августа по новом календару, правила се „протињачка“. Један сељак саопштава да је чуо од свог оца како је некад прављена „протињачка от народ“, а запамтио је да је једне године завладала сточна зараза и да су тада „чинили заветнину на стоку“ — „чаровање“. У сва три случаја реч је о заштити, односно истеривању болести помоћу живе ватре. Исти сељак саопштава да се то радило овако: На одређеном месту, погодном за ову потребу, прокопа се мањи тунел кроз земљу, а затим се извади жива ватра. Ватру су вадила деца, мушко и женско најбоље је ако су близанци, или имењаци, и да су испод десет година. Старији им само покажу и помажу у овом послу. Кад се ватра добије, разложи се на обе стране отвора тунела окренутог истоку, а поред ватре посаде се деца која су је вадила. Свако од њих узме „бџу“, чешљику (*Frutikus genus*) која се још зове „белешка“, нагоре је у ватри и њом огаре говеда по крстима док их чобани или домаћини проводе кроз „протињачку“. Свако ко проведе стоку дарује децу; хиљаду деветсто четрдесет седме године даривали су их са десет динара.¹⁵ На сличан начин одржавао се овај обичај у Топлици где га је забележио Сима Тројановић, а одакле има досељеника у Великом Мокром Лугу.

На дан Трнове Петке осмог августа хиљаду двестотина четрдесет и седме године око десет часова пре подне на средини села окупило се око тридесет људи. Одакле су они кренули на место где је била направљена „протињачка“. На челу поворке су ишла три младића с рипидом — црквеним барјаком, иза њих је ишао свештеник из Миријева јер Велики Мокри Луг нема свештеника, иза њега су били цигани свирачи, па остали учесници у обреду. „Протињачка“ није била прокопана у виду тунела,

већ је то био свеже ископан мањи усек, дубине седамдесет до осамдесет сантиметара засвођен настрешницом од врбових грана. Кроз овакав пролаз могло је несметано проћи говече. Стока се иначе као и обично протеривала са запада на исток. На излазу из „протињачке“, с леве и десне стране, горела је по једна ватра. Поред десне ватре стајао је Стојан, дечак од десет година, а поред леве Стојанка, Стојанова сестра, девојчица од тринаест до четрнаест година. Обоје су у руци држали бџу опалену у ватри поред које су стајали. Недалеко од њих био је постављен сто за којим је свештеник одржао службу. Кад је свештеник завршио са службом, чобани, односно домаћини почели су да проводе говеда кроз „протињачку“. На излазу су их дочекивали Стојан и Стојанка и нагорелом бџом гаравили стоку по крстима, а мало даље свештеник их је шкropио освећеном водом. Тиме је обред био завршен. Ватру су оставили, нису чекали да се угаси, нису носили ни угарке са ватре да њима потпале нову ватру у кући јер за то нису имали потребе, пошто ватре у селу нису биле погашене. Што је најважније ватра није била вађена ни једним од поменутих начина већ једноставно потпаљена шибицом.¹⁶ У забелешкама Персиде Томић записано је да је исте хиљаду деветсто четрдесет седме године одржан у Белом Потоку обичај „провлака“ како тамо називају провођење стоке између ватри. До тада је копан сваке године нови прокоп за „провлаку“. Обичај се обављао на младог светог Николу двадесет другог маја по новом календару. По усменом саопштењу Др Мирка Барјактаровића идуће хиљаду деветсточетрдесет осме године покушала је једна група сељака да одржи обред, али месне власти и неки омладинци нису дозволили.

Из последњих описа види се да обичај нема све оне раније елементе; добрим делом се дегенерисао. Како је већ казано, црква је усвојила један прехришћански мађијски обред, додала му неке своје елементе, службу и шкropљење светом водом, затим га везала за праз-

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

нике, тиме се свакако желело да обичај добије обележје црквеног ритуала. Међутим, поред свега, обичаји ове врсте неминовно нестају јер је све мање услова за њихово одржавање.

Познато је да се људи тешко одвајају од старих обичаја и навика, традиција је обично нешто свето што се чува. Зато се обичаји, бар за извесно време конзервативно чувају и онда када изгубе свој смисао и значај услед промене друштвено-економских услова или промењене географске средине. Слично је у селима око Београда. У време кад код нас у граду почињу да се развијају социјалистички односи у привреди и друштву, и кад они већ почињу лагано да продиру на село видимо у једном селу које се непосредно надовезује на периферију нашег највећег града, да се одржава мађијање с богослужењем, за здравље стоке. Истина у обреду није учествовало цело село, већ само један одређени број људи који су имали стоку. Обред није обављен по старим обичајима и како би рекли стари људи „како ваља“ (ватра је запаљена шибицом), а најзад треба знати да и сами учесници у обреду већ немају више пуно поверење у моћ живе ватре и кад затреба користе тековине савремене ветерине, пошто су имали више прилика да се увере у њене успехе.¹⁷

Кад све ово знамо, погледајмо који су то били услови за одржавање „протињачке“ и „провлака“ у околини Београда.

Етнички састав села у околини Београда врло је шаролик. Наиме највећи број становника је пореклом од досељеника из осамнаестог и деветнаестог века, а ти досељеници долазили су из разних крајева: са запада и југозапада из динарских предела, с југа из Македоније, Моравске долине и Косова, са истока и југоистока из шопских крајева и Браничева.¹⁸

У многим селима етнички састав ме-

њао се али има села у којима преовлађују досељеници из једне области. Разноврсност етничког састава повећавала се честим миграцијом. Наиме, добар број становника поменутих села напустио је своје домове за време ратова, устанака и буна у осамнаестом и почетком деветнаестог века. Одлазили су најчешће преко Саве и Дунава у Аустрију да би се извештан број кад прилике постану повољније, вратио назад у Србију, доносећи собом нешто нових навика и културних утицаја запада. Све ово имало је значаја да се за дуже времена очувају неке етничке разлике, на пример у говору, ношњи и обичајима. Сима Тројановић вели да се Сврљижани, досељеници, и Миријевци врло упорно држе старих обичаја и да су уз њих староседеоци сачували многе своје обичаје, а каже да се посебно разликују у вађењу живе ватре.¹⁹ Нажалост разлике није навео, а данас их није више могуће утврдити. Ипак, мислим да главне разлоге за одржавање обичаја са живом ватром, у првом реду, треба тражити у сточарству које је било једно од најзначајнијих, ако не и најважнија привредна грана у Србији током деветнаестог века. У Ришњу је још хиљадуосамсто осамдесет и шесте године било око хиљаду грла говеда, четирестотине коња, осам хиљада оваца, петстотина коза и до две хиљаде свиња.²⁰ Сточарство је постепено опадало услед све већих заузимања земљишних површина за пољопривредне културе, али још почетком нашег века било је села која су имала своје станове за стоку одвојене од куће.²¹ Ово јасно указује да је још тада било доста стоке и да је она играла видну улогу у привреди појединих села околине Београда. С обзиром на београдско тржиште и пораст становништва после овог времена број стоке, особито ситне, знатно се смањило и прешло се углавном на стајско гајење крава за мужу које опет нису од малог значаја, нарочито за села у најближој

¹⁷ Види Др. Мирко Р. Барјактаровић, *Првобитни облици религије*, Београд 1956, 59—60.

¹⁸ Риста Т. Николић, *Околина Београда, Српски етнографски зборник V*, Београд 1903, 955.

¹⁹ С. Тројановић, *наведено дело*, 66.

²⁰ Милан Ђ. Миличевић, *Из својих успомена, Годшњица Николе Чутића XIV*, Београд 1894, 73.

²¹ Р. Т. Николић, *наведено дело*, 923.

околини Београда, из којих се доноси млеко за потребе грађана. На овај начин се код извесних насеља непрекидно одржавао сточарски менталитет, а упоредо са тим и обичаји. Ако сад све изложено сагледамо заједно, мислим да неће бити тешко видети потребе и услове за одржавање „протињачке“ још хиљаду деветсто четрдесет седме године. На

крају треба додати да се у селима у Подунављу и Посавини или не сећају да се икада одржавао овај обичај, или, веле, да су слушали да га је некад, давно, било. Али треба знати да се у овим селима добар део становништва бави повртарством и земљорадњом уопште, а за усеве се скоро никад не тражи помоћ у живој ватри.

SURVIVANCE D'UNE COUTUME PASTORALE DANS LES ENVIRONS DE BELGRADE

N. PANTELIC

La coutume d'allumer des feux sacrés et de leur emploi comme moyens préventifs et purificateurs a une origine très ancienne et était fréquente chez beaucoup de peuples, en particulier chez les peuples d'éleveurs. Chez nous aussi, on a allumé des feux sacrés dans tout le pays autrefois, mais dans plus d'une région cette coutume était tombée assez vite dans l'oubli.

Les cultes se rapportant au feu sacré avaient lieu soit périodiquement, soit certains jours; le feu était alors allumé à dates fixes, en général lors de certaines fêtes ou bien quand le besoin s'en faisait sentir. On obtenait le feu sacré de différentes manières, soit en frottant deux bouts de bois sec, soit en battant deux pierres l'une contre l'autre, soit encore en frappant un morceau de fer froid avec un marteau sur un enclume (le feu obtenu s'appelait alors «feu de fer») ou bien aussi en faisant passer des rayons solaires à travers un morceau de verre; enfin, un arbre allumé par la foudre était considéré comme brûlant d'un feu sacré.

Dans les environs de Belgrade, cette coutume était très répandue autrefois, en particulier chez les paysans qui s'occupaient surtout d'élevage. On a, ainsi, des données indiquant qu'au village de Ripanj, lors de graves épidémies, les habitants «traversaient le feu». Cette coutume se déroulait toujours en un endroit déterminé et adéquat à cet usage: on creusait un petit tunnel dans la terre, puis on allumait le feu sacré. C'étaient en général des enfants qui étaient chargés de ce travail, aussi bien garçons que filles, mais si possible des jumeaux ou deux enfants portant le même prénom.

Un culte de ce genre s'est encore déroulé récemment dans les environs de Belgrade; le 8 Août 1947, à Veliki Mokri Lug; la coutume a été légèrement changée, en ce sens que le feu sacré avait été allumé avec des allumettes et que, après que le bétail eût traversé le feu sacré, un prêtre vint faire un service religieux. La vieille coutume païenne avait donc été adoptée par l'église qui y avait ajouté quelques-uns de ses propres éléments tels que: service religieux, aspersion à l'eau bénite, et elle l'avait finalement rattachée à une de ses fêtes. Elle avait certainement cherché de cette manière à donner à cette coutume une note religieuse. Cependant, malgré tout cela, une coutume de ce genre doit disparaître inévitablement.

On sait déjà que les gens se débarrassent difficilement de coutumes et d'habitudes anciennes. La tradition est, en général, quelque chose de sacré et doit être conservées. Aussi les coutumes sont-elles toujours gardées pendant un certain temps avec un esprit très conservateur, mais elles perdent un jour leur sens et leur importance, à la suite de changements apportés dans les conditions sociales et économiques ou de modifications du milieu géographique, ce qui a été le cas de cette coutume dans les environs immédiats de Belgrade.

Illustration dans le texte:

Fig. 1 — Coutume selon laquelle les paysans, font traverser à leur bétail comme mesure préventive contre les épidémies le tunnel qu'ils ont creusé à cet effet